

KS. PIOTR HEMPEREK

KONFERENCJE BISKUPÓW METROPOLII WARSZAWSKIEJ (1906-1925)

Sobór Watykański II uznał konferencje biskupie za obowiązującą formę współpracy biskupów w granicach poszczególnych krajów lub regionów o większym zasięgu terytorialnym. Wzbudziło to wśród teologów, a zwłaszcza kanonistów, żywe zainteresowanie tą instytucją, i to nie tylko jej aktualną sytuacją prawną i zadaniami, lecz również jej genezą i dziejami. Wyrazem tego zainteresowania są liczne publikacje, które ukazały się w ostatnich kilkunastu latach na temat konferencji biskupich. Uwzględniając przede wszystkim zagadnienia wynikające z nadania im nowego charakteru i kompetencji, publikacje te w mniejszym lub większym stopniu zajmują się także genezą i rozwojem konferencji¹. Nawiązywanie do przeszłości jest w pełni uzasadnione i potrzebne, gdyż nowe stanowisko prawne i kompetencje zawdzięczają konferencje biskupów w dużej mierze wcześniej zdobytym doświadczeniom i osiągniętym rezultatom w pełnieniu misji pasterskiej Kościoła².

W opracowaniu niniejszym zajmiemy się konferencjami biskupów metropolii warszawskiej. Były to pierwsze konferencje biskupów polskich, zorganizowane i odbywane przez szereg lat przed zwołaniem w 1918 r. konferencji obejmującej cały Episkopat Polski, która zapoczątkowała doroczne jego zebrania, nazywane pierwotnie zjazdami biskupów polskich³. Przedstawione zostaną najpierw dzieje, następnie zagadnienia

¹ Zob. zwłaszcza P. Leisching. *Die Bischofskonferenz. Beiträge zu ihrer Rechtsgeschichte, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Österreich*. Wien 1963; E. Sztáfowski. *Kolegialne działanie biskupów na tle Vaticanum II. Studium dogmatyczno-kanoniczne*. Warszawa 1975 s. 174-239 i 274-281 (wykaz źródeł i literatury, w którym podano ważniejsze publikacje dotyczące konferencji biskupów).

² Por. *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”* nr 37. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Poznań 1968 s. 391 n.

³ Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie (dalej cyt.: AKL), *Rep.* 61, I, 1 — protokoły zjazdów biskupów polskich od 1918 r. oraz *Regulamin zjazdów biskupów polskich* uchwalony 28 VIII 1919 r. na zjeździe w Gnieźnie (27 i 28 VIII 1919 r.)

prawnoorganizacyjne konferencji biskupów prowincji warszawskiej. Podstawę źródłową do tego opracowania stanowią akta konferencji znajdujące się w Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie⁴.

I. DZIEJE KONFERENCJI

Konferencje biskupie zostały zapoczątkowane w połowie XIX w. Inicjatywa wyszła od biskupów, którzy odczuwali potrzebę wspólnego naradzenia się nad problemami życia religijnego i zajęcia jednolitego stanowiska w sprawach dyscyplinarnych, duszpasterskich, społecznych oraz w stosunkach z władzami świeckimi⁵. Pierwsze zebrania biskupów odbyły się w 1848 r. Doszło wówczas do konferencji biskupów w kilku prowincjach Austrii⁶ i Niemiec⁷. W tym samym roku odbyła się ponadto ogólnoniemiecka konferencja w Würzburgu⁸, a w roku następnym konferencja biskupów Austrii w Wiedniu⁹.

W dalszych latach praktyka odbywania konferencji rozszerzyła się stopniowo na inne prowincje kościelne i kraje Europy oraz Ameryki. Jednocześnie konferencje zaczęły się przekształcać z zebrań zwoływanych sporadycznie w zebrania regularne o określonych formach organizacji i działania. Do rozwoju i utrwalenia tej instytucji przyczyniło się pozytywnie stanowisko papieży Piusa IX i Leona XIII, którzy

Por. także W. Jasiński. *Zjazdy episkopatu polskiego*. W: *Encyklopedia Kościelna*. T. 33. Pod red. ks. S. Biskupskiego. Włocławek 1933 s. 224-229.

O konferencjach biskupów prowincji warszawskiej pisał przed 50 laty autor występujący pod pseudonimem Hospes (*Konferencje episkopatu prowincji warszawskiej 1906-1918. Kartka z dziejów Kościoła polskiego*. „Ateneum Kapłańskie” 20:1927 s. 109-126, 221-244). Artykuł ten jest mało znany. Nie wspominają o nim dotychczasowe publikacje dotyczące konferencji biskupów. Autor omówił krótko okoliczności, w jakich doszło do zwołania pierwszej konferencji, i ustalony na niej regulamin. Następnie podał wykaz konferencji i ich uczestników do r. 1918. Głównie jednak zajął się przedstawieniem zagadnień, którymi zajmowali się biskupi na konferencjach. Krótkie informacje o konferencjach biskupów prowincji warszawskiej zawiera też cytowany wyżej artykuł Jasińskiego (s. 224-226).

⁴ Zawierają je dwa posyty tego Archiwum oznaczone sygnaturami: *Rep. 60, XI, 43* (Akta zawierające uchwały konferencji biskupich 1906-1910) i *Rep. 61, I, 1* (Protokoły konferencji zjazdów biskupich 1915-1930).

⁵ Leisching, jw. s. 20; W. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. 3. Wien 1959 s. 213.

⁶ *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum. Collectio lacensis* (dalej cyt: *Coll. lac.*). T. 5. Friburgi Brisgoviae 1879 c. 1317-1332.

⁷ Tamże kol. 942-958.

⁸ Tamże kol. 959-1143. Por. Leisching, jw. s. 87-95.

⁹ *Coll. lac.* c. 1331-1394; Leisching, jw. s. 127-145.

nie tylko popierali, lecz także zalecali odbywanie konferencji biskupich¹⁰.

W okresie, gdy instytucja konferencji biskupich rozwijała się w wielu prowincjach kościelnych i krajach, biskupi polscy nie mieli możliwości odbywania wspólnych zebrań, a nawet porozumiewania się ze sobą. W następstwie bowiem rozbiorów diecezje polskie znalazły się w granicach trzech państw zaborczych, przy czym również dawna organizacja kościelna uległa z konieczności znacznym zmianom. Wyraziły się one w podziale bądź zniesieniu dawnych i utworzeniu nowych diecezji.

Ostateczne rozgraniczenie ziem polskich między państwa zaborcze wraz z wydzieleniem zależnego od Rosji Królestwa Polskiego zostało przeprowadzone na Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. Stosownie do ustalonych tam granic dokonano również wkrótce reorganizacji diecezji polskich. Zabór pruski obejmował złączone w 1821 r. unią personalną — w zmienionych jednak granicach — archidiecezje gnieźnieńską i poznańską oraz należącą do metropolii gnieźnieńsko-poznańskiej diecezję chełmińską, a także diecezję warmińską, która była poddana bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Metropolia lwowska obejmująca oprócz archidiecezji lwowskiej diecezje przemyską i tarnowską oraz nieco później — początkowo w części, a po reorganizacji w 1880 r. w całości — diecezja krakowska należały do Austrii. W granicach Królestwa Polskiego została utworzona w 1818 r. nowa metropolia warszawska, w skład której wchodziły archidiecezja warszawska oraz diecezje: krakowska (od 1833 r. faktycznie tylko jej część znajdująca się na obszarze Królestwa, z której w 1880 r. utworzono diecezję kielecką), kujawsko-kaliska, płocka, lubelska, sandomierska, podlaska i augustowska (sejneńska). Ponadto na ziemiach włączonych w wyniku rozbiorów do Rosji istniały diecezje: wileńska, żmudzka, łucko-żytomińska, kamieniecka i mińska, które należały do utworzonej w 1798 r. metropolii mohylowskiej¹¹. Sytuacja polityczna diecezji polskich — przynależność do różnych państw — uniemożliwiała ich biskupom organizowanie wspólnych zebrań.

Biskupi polscy zaboru pruskiego byli zapraszani na ogólnoniemieckie konferencje biskupów. Biskup chełmiński uczestniczył w tych zgromadzeniach od początku, tj. od 1848 r. Natomiast arcybiskup Gniezna i Poznania ze względów narodowych odmówił udziału w Würz-

¹⁰ Plöchl, jw. s. 214; P. Hemperek. *Stanowisko prawne konferencji biskupów*. „Prawo Kanoniczne” 13:1970 nr 1-2 s. 24 n.

¹¹ Por. A. Stanisłowski. *Diecezje i parafie polskie w XIX i XX wieku*. „Znak” 17:1965 s. 1611-1613.

burgu w 1848 r.¹². Nie był również obecny na konferencji w Fuldzie w r. 1869¹³. Później jednak aż do r. 1917 uczestniczył on, podobnie jak biskup chełmiński, w konferencjach w Fuldzie i podpisywał wydawane na tych zebraniach wspólne listy pasterskie¹⁴.

Biskupi Galicji, czyli zaboru austriackiego, utrzymywali łączność z hierarchią kościelną Austrii i brali udział w zebraniach biskupów tego kraju odbywanych w Wiedniu. Na konferencji w 1849 r. byli obecni biskup tarnowski i przemyski oraz przedstawiciel wakującej stolicy arcybiskupiej lwowskiej. Brali w niej także udział grecko-katolicki arcybiskup Lwowa i tegoż obrządku biskup przemyski¹⁵. W następnych konferencjach od 1856 r. uczestniczył ponadto biskup krakowski¹⁶. Instrukcja Kongregacji Biskupów i Zakonników *Quoad congressiones episcopales per dioeceses austriacas* z 1898 r. zaleciła, aby biskupi poszczególnych prowincji tego kraju odbywali zebrania co roku. Zebrania prowincjonalne nie zostały jednak wprowadzone¹⁷, a zatem również biskupi prowincji lwowskiej nie odbywali osobnych konferencji, poprzestając na udziale w konferencjach wiedeńskich, zwoływanych częściej niż co 5 lat.

W Królestwie Polskim Kościół katolicki od upadku powstania listopadowego podlegał znacznym ograniczeniom, które wzmogły się jeszcze bardziej po powstaniu styczniowym. Sprawy zarządu diecezji zostały wówczas poddane przez władze carskie Kolegium Duchownemu w Petersburgu. Likwidacji uległa diecezja podlaska. Biskupi sprzeciwiający się zarządzeniom władz carskich byli zsyłani w głąb Rosji. Niektóre stolice biskupie pozostawały przez szereg lat nie obsadzone. Biskupom nie wolno było bezpośrednio, nawet korespondencyjnie, kontaktować się ze Stolicą Apostolską, co więcej nie mogli również porozumiewać się swobodnie z własnym duchowieństwem. Ograniczone były nie tylko wyjazdy za granicę. Bez zezwolenia władz świeckich biskupi nie mogli wyjeżdżać także poza diecezję, a nawet poruszać się swobodnie w obrębie własnej diecezji¹⁸. Wobec takich ograniczeń, popartych w przypadkach sprzeciwu represjami, przez długi czas prawie niemożliwe były nawet zwykłe

¹² Leisching, jw. s. 87 n., 95; *Coll. lac.* c. 962.

¹³ *Coll. lac.* c. 1215-1220.

¹⁴ R. Dzwonkowski. *Listy społeczne biskupów polskich 1891-1918*. Paris 1974 s. 53, 192 n.; ks. W. Jezusek. *Jak doszło do pierwszego spotkania Episkopatu Polski w Warszawie 11 III 1917 r.* „Prawo Kanoniczne” 14:1971 nr 3-4 s. 331.

¹⁵ Leisching, jw. s. 127-129; *Coll. lac.* c. 1333, 1386.

¹⁶ Leisching, jw. s. 251; *Coll. lac.* c. 1250, 1393 n.

¹⁷ Leisching, jw. s. 254.

¹⁸ Kard. A. Kakowski. *Pamiętniki. Z niewoli do niepodległości*. T. 1. Warszawa 1936 s. 158 (maszynopis w Archiwum Archidiecezjalnym w Warszawie); A. Petrani. *Kolegium Duchowne w Petersburgu*. Lublin 1950 s. 66-126.

kontakty między biskupami Królestwa, a tym bardziej wspólne narady. Na wyjazd do Warszawy biskupi otrzymywali pozwolenie jedynie w celu złożenia życzeń z okazji Nowego Roku dla monarchy na ręce generała gubernatora i tylko wtedy mogli się ze sobą spotykać i porozumiewać¹⁹.

Dopiero rewolucja 1905 r. rozluźniła nieco więzy krępujące Kościół katolicki w Królestwie Polskim. Większa swoboda religijna przyznana ukazem tolerancyjnym z 30 IV 1905 r. umożliwiła biskupom prowincji warszawskiej odbywanie zebrań i podejmowanie wspólnej działalności. Hospes podaje, że myśl zwołania konferencji biskupów wysunął ks. A. Nowowiejski, rektor seminarium płockiego, przedkładając ją biskupowi płockiemu A. Wnukowskiemu, który z kolei zwrócił się z tym projektem do arcybiskupa warszawskiego W. Popiela²⁰. Arcybiskup propozycję przyjął i zwołał biskupów swojej prowincji na konferencję do Warszawy na 14 XII 1906 r., która obradowała do 17 XII 1906 r. Podczas tego zebrania przyjęto *Regulamin narady biskupów prowincji warszawskiej*, którego projekt przygotował ks. Nowowiejski²¹. Tak została zapoczątkowana praktyka okresowych zebrań biskupów dla omawiania najważniejszych spraw życia kościelnego i ustalania jednolitych zasad postępowania.

Według *Regulaminu* konferencji (p. 2) biskupi mieli zbierać się na naradę kilka razy w roku. W rzeczywistości jednak do pełnej realizacji tego postanowienia nie doszło. Druga konferencja odbyła się 19 i 20 XI 1907 r., a następna dopiero 1 i 2 XII 1909 r. Zapewne nie było potrzeby lub możliwości wcześniejszego spotkania. Kolejna, czwarta konferencja obradowała 19 X 1910 r. Wzbudziła ona wyraźne zainteresowania władz administracyjnych. Świadczyło o tym pismo, jakie 13 (25) X 1910 r. skierował do abpa Popiela dyrektor Departamentu Spraw Duchownych w Warszawie, w którym powołując się na wiadomość, że 7 (19) X 1910 r. odbył się w Warszawie zjazd „rzymsko-katolickich biskupów guberni Królestwa Polskiego” prosił o bliższe informacje, przez kogo i w jaki sposób był zwołany zjazd, jakie kwestie na nim omawiano i jakie podjęto decyzje. W odpowiedzi na to pismo arcybiskup poinformował, że powodem zebrania się biskupów było przykre wydarzenie w klasztorze jasnogródskim; biskupi zbrali się w Warszawie na polecenie arcybiskupa przesłane drogą prywatną w celu uspokojenia ludności poruszonej wspomnianym wydarzeniem i podjęli w tej sprawie ogólne postanowienia²². Nie wspomniał natomiast arcybiskup w tym piśmie o innych sprawach, które, jak wynika z protokołu konferencji, były wówczas przez biskupów omówione i co do

¹⁹ Zob. Hospes, jw. s. 109.

²⁰ Tamże s. 109 n.

²¹ Tamże s. 110.

²² AKL, Rep. 60, XI, 43.

których podjęto decyzje²³. Jednocześnie arcybiskup wyraził przekonanie, że na takie „prywatno-religijne posiedzenie biskupów nie jest potrzebne specjalne pozwolenie władz”. Władze zajmowały zapewne co do tego odmienne stanowisko, skoro w następnych kilku latach biskupi nie odbywali już zebrań.

Starania o wznowienie konferencji biskupów prowincji warszawskiej podjął w 1914 r. nowy arcybiskup warszawski, A. Kakowski, wysyłając do władz rosyjskich w Warszawie memoriał, w którym domagał się zniesienia przepisu zakazującego zbierania się biskupów na narady²⁴. Nie odniosło to jednak rezultatu. Do zwołania konferencji doszło ponownie dopiero po zmianie sytuacji politycznej, gdy w wyniku działań wojennych obszar Królestwa znalazł się w większości pod okupacją niemiecką. Władze niemieckie, do których Kakowski zwrócił się w tej sprawie jesienią 1915 r., nie sprzeciwiły się odbyciu konferencji, ale utrudniały skontaktowanie się z biskupami²⁵. Zaproszenia zostały wysłane w listopadzie 1915 r., a konferencja odbyła się 12 i 13 I 1916 r. Na pierwszym posiedzeniu zmieniono na wniosek arcybiskupa p. 2 *Regulaminu* z 1906 r. określający czas odbywania zebrań. Nie realizowane dotychczas postanowienie o zbieraniu się biskupów „kilka razy do roku” zostało zastąpione określeniem, iż biskupi „na zwykłe konferencje zbierają się w Warszawie raz na rok”, a w przypadkach nadzwyczajnych częściej²⁶. Już w lipcu tegoż roku arcybiskup, otrzymawszy zgodę władz okupacyjnych, zaprosił biskupów prowincji na zjazd, którego termin został ustalony na 12 IX 1916 r.

Również w 1917 r. odbyły się dwie konferencje biskupów prowincji warszawskiej (VII i VIII) w dniach 10 i 11 III oraz 11 i 12 XII. Konferencja marcowa była połączona z obchodem 100-lecia utworzenia archidiecezji warszawskiej. Na uroczystość tę arcybiskup zaprosił wszystkich biskupów polskich, z którymi zamierzał odbyć wspólną konferencję, ale administracja niemiecka zgodziła się jedynie na zebranie biskupów metropolii warszawskiej²⁷. Wobec tego w konferencji uczestniczyli wyłącznie

²³ Na konferencji tej m.in. zakazano duchownym uczęszczać do cyrków i teatrów publicznych, postanowiono zwrócić się do generała gubernatora warszawskiego o cofnięcie zakazu przyjmowania kandydatów do seminariów bez akceptacji władz administracyjnych, zalecono ściśle przestrzeganie przepisów dotyczących cenzury kościelnej.

²⁴ K a k o w s k i, jw. s. 186 n.

²⁵ Tamże s. 464 n. Z tej racji oprócz urzędowego zawiadomienia przesłano do biskupów zaproszenia również drogą prywatną. Arcybiskup prosił zarazem w zawiadomieniu o dyskrecję w sprawie zjazdu, ponieważ władze niemieckie nie życzyły sobie, aby sprawa ta była rozgłaszana (zob. pismo arcybiskupa z 17 XI 1915 r. do wikariusza kapitulnego lubelskiego. AKL, Rep. 61, I, 1).

²⁶ *Protokół V konferencji biskupów*. Tamże.

²⁷ K a k o w s k i, t. 1 s. 575-577.

biskupi prowincji warszawskiej i omawiano na niej tylko sprawy dotyczące tej prowincji²⁸. Natomiast w uroczystościach jubileuszowych archidiecezji brali udział również inni biskupi polscy, mianowicie: arcybiskupi lwowcy: łaciński i ormiański, biskupi: przemyski, tarnowski i krakowski oraz, mimo trudności ze strony władz niemieckich, abp gnieźnieński i poznański E. Dalbor²⁹. Niewątpliwie równoczesna obecność w Warszawie prawie wszystkich biskupów polskich stanowiła dobrą okazję do omówienia problemów Kościoła na ziemiach polskich. Nie była to jednak formalna konferencja Episkopatu Polski i nie sporządzono z tego spotkania żadnego protokołu.

IX konferencja biskupów prowincji warszawskiej odbyła się 20 i 21 VI 1918 r. w Warszawie z udziałem wizytatora apostolskiego dla Polski abpa A. Rattiego, który temu zebraniu biskupów przewodniczył³⁰. 18 VII 1918 r. abp Kakowski zawiadomił zainteresowanych o zamierzonej konferencji biskupów Królestwa Polskiego „w sprawie proponowanego założenia uniwersytetu katolickiego”. Termin tej konferencji nie został określony w zawiadomieniu. W następnym zaś piśmie z 24 X 1918 r. arcybiskup zawiadomił biskupów prowincji, że konferencja, która miała się odbyć w październiku, została przeniesiona na 10 i 11 XII 1918 r. W terminie tym — już w odrodzonej Ojczyźnie — odbyła się konferencja całego Episkopatu Polski, choć faktycznie nie wszyscy biskupi polscy byli na niej obecni. Przewodniczył temu zgromadzeniu również wizytator apostolski Ratti. Postanowiono wówczas m. in., że zebrania biskupów prowincji warszawskiej mają się nadal odbywać w Warszawie zgodnie z dotychczasowym ich regulaminem, natomiast zebrania biskupów wszystkich diecezji polskich będą się odbywały co roku przeważnie w klasztorze jasnogórskim³¹.

Coroczne konferencje Episkopatu Polski, zapoczątkowane na zebraniu w grudniu 1918 r., sprawiły, że konferencje biskupów prowincji warszawskiej nie posiadały już tego znaczenia co dawniej. Pozostały im do omawiania sprawy, które dotyczyły wyłącznie diecezji wchodzących w skład prowincji. Inne ważniejsze problemy, które interesowały wszystkie diecezje polskie, były przedmiotem obrad konferencji Episkopatu Polski. Z tych zapewne powodów konferencje biskupów prowincji warszawskiej nie odbywały się regularnie co roku. Arcybiskup zwoływał je odtąd przeważnie na życzenie części biskupów prowincji. Tak było z pierwszą po r. 1918 konferencją zwołaną na 12-14 IV 1921 r. „dla omówienia spraw dotyczących ściśle i jedynie interesów kościelnych b. Królestwa Kongre-

²⁸ Protokół VII konferencji biskupów. AKL, Rep. 61, I, 1.

²⁹ Jezusek, jw. s. 331-333.

³⁰ Protokół IX konferencji biskupów. Rep. 61, I, 1.

³¹ Protokół konferencji z 10 i 11 XII 1918 r. Tamże.

sowego". W piśmie zwołującym tę konferencję powołał się arcybiskup nie na dawny regulamin, lecz na kan. 292 Kodeksu Prawa Kanonicznego, według którego ordynariusze prowincji powinni zbierać się przynajmniej co 5 lat dla naradzenia się nad sprawami życia religijnego w swoich diecezjach. Również konferencja, która odbyła się 8 i 9 II 1923 r. została zwołana na wniosek kilku biskupów.

Następnie odbyły się jeszcze konferencje biskupów prowincji warszawskiej 18 i 19 III 1924 r. oraz 10 IX 1925 r. Na pierwszej z nich — z udziałem w drugim dniu obrad nuncjusza apostolskiego — bp podlaski H. Przeździecki poinformował, że pap. Pius XI w czasie audiencji wyraził w sprawie zjazdów biskupów całej Polski życzenie, „aby zjazdy ogólne nie przeszkadzały zjazdom prowincji kościelnych”. Uczestnicy konferencji przyjęli to wyjaśnienie z zadowoleniem. Stanowisko papieża w sprawie konferencji przedstawił następnie bp Przeździecki na posiedzeniu Komitetu Biskupów, który był stałym organem konferencji Episkopatu Polski³². W 1925 r. konferencja biskupów prowincji warszawskiej obradowała bezpośrednio po konferencji Episkopatu Polski. Postanowiono na niej m. in., aby arcybiskup zwołał następną konferencję w listopadzie tegoż roku dla bliższego omówienia spraw związanych ze zniesieniem ograniczeń dotyczących b. dzielnicy rosyjskiej. Konferencja taka prawdopodobnie się nie odbyła³³. Z późniejszych lat nie posiadamy już żadnych wiadomości o konferencjach biskupów prowincji warszawskiej. Zapewne nie były już zwoływane.

II. ORGANIZACJA KONFERENCJI

Konferencje biskupów metropolii warszawskiej, zamierzone od początku jako stała instytucja okresowych zebrań i narad, posiadały określony regulaminem skład oraz zakres i sposób działania.

Pełnoprawnymi członkami i uczestnikami konferencji byli wszyscy biskupi oraz rządcy diecezji należących do metropolii warszawskiej³⁴. Udział w konferencjach był obowiązkowy. Nie można się było od niego wymawiać, jak również nie wolno było bez słusznej i usprawiedliwionej przyczyny opuścić obrad przed wyczerpaniem ich porządku³⁵. Biskupi

³² *Protokół konferencji z 18 i 19 III 1924 r. i Protokół posiedzenia Komitetu Biskupów z 20 i 21 III 1924 r.* Tamże.

³³ W piśmie z 26 III 1926 r. do biskupów prowincji w sprawie nadesłania wykazu ustaw ograniczających Kościół w Królestwie Polskim abp Kakowski zaznaczył, że zwołanie konferencji prowincji w tej sprawie byłoby zbyt uciążliwe. Tamże.

³⁴ *Regulamin z 1906 r.* p. 2 (AKL, Rep. 60, XI, 43).

³⁵ Tamże p. 8.

i rządcy diecezji, którymi w czasie wakansu stolicy biskupiej byli wikariusze kapitulni, zobowiązani do uczestnictwa w konferencjach, nie musieli brać w nich udziału osobiście. Każdy miał prawo wysłać na konferencję w swoim zastępstwie pełnomocnika³⁶. Z reguły jednak biskupi i wikariusze kapitulni uczestniczyli w obradach osobiście. Pełnomocnicy byli wysyłani wyjątkowo³⁷. Do wyjątków należała również nieobecność biskupa lub pełnomocnika na konferencji³⁸. Chociaż do udziału w konferencjach byli obowiązani także biskupi sufragani, to jednak konferencje były właściwie zebraniem ordynariuszy, gdyż sufragana, stale zresztą uczestniczącego w obradach, miała przed r. 1918 tylko archidiecezja warszawska.

W konferencjach brali ponadto udział konsultorzy. Każdy biskup i wikariusz kapitulny miał prawo zabrać ze sobą na konferencję jednego konsultora i z tego uprawnienia do 1918 r. zawsze korzystano. Konsultorzy byli powoływani przeważnie spośród członków kapituł katedralnych, którzy zajmowali ważniejsze stanowiska w konsystorzach biskupich, niekiedy z grona profesorów seminariów. Konsultorom przysługiwał tylko głos doradczy, ale odgrywali oni na konferencjach ważną rolę, przygotowując i przedstawiając sprawy, które były przedmiotem obrad i decyzji biskupów³⁹.

Przewodniczącym konferencji był arcybiskup. Podczas jego nieobecności przewodniczyć miał obradom najstarszy urzędem biskup⁴⁰. Funkcję przewodniczącego pełnił jednak faktycznie sam arcybiskup. Inaczej było jedynie w 1918 r., kiedy w konferencjach brał udział przysłany z Rzymu wizytator apostolski. Wówczas to jemu zostało oddane prowadzenie obrad. Arcybiskup jako przewodniczący nie tylko kierował obradami, lecz także ustalał termin konferencji i zawiadamiał o nim biskupów. Czynił to z własnej inicjatywy lub na wniosek niektórych biskupów⁴¹.

Drugą stałą funkcją w konferencji obok przewodniczącego była funkcja sekretarza, powierzana w drodze wyboru przez uczestniczących w obradach biskupów. Mógł nim zostać tylko biskup⁴². Zastrzeżenie tej funkcji jednemu z biskupów świadczy o znaczeniu, jakie do niej przywią-

³⁶ Tamże p. 2.

³⁷ Jedynie na dwu pierwszych konferencjach biskupa sandomierskiego reprezentował pełnomocnik.

³⁸ Zdarzyło się to tylko w styczniu 1916 r. i w grudniu 1917 r. Nieobecni byli biskupi kielecki i sejneński. Ten ostatni znajdował się po przeciwnej stronie frontu.

³⁹ *Regulamin* p. 2 i 6.

⁴⁰ Tamże p. 4.

⁴¹ Biskupi wystąpili z inicjatywą zwołania konferencji, np. w 1909 i 1910 r.

⁴² *Regulamin* p. 4. Podczas dwu pierwszych konferencji sekretarzem był bp płocki A. Wnukowski, później jego następcą bp A. Nowowiejski.

zywano. Wybrany na sekretarza biskup nie musiał wszakże osobiście spełniać czynności, mógł je zlecić swojemu konsultorowi. Ale nie zwalniało go to od odpowiedzialności za należyte wypełnianie obowiązków. Zasadniczym zadaniem sekretarza było prowadzenie protokołów obrad i przechowywanie akt konferencji⁴³. Sekretarz miał ponadto przyjmować od biskupów wnioski i propozycje w sprawie przedmiotu obrad zapowiedzianej konferencji oraz przekazywać je przed zebraniem wszystkim biskupom do rozważenia i zreferowania⁴⁴. Zwykle jednak czynił to sam arcybiskup, który wraz z zawiadomieniem o terminie konferencji przysyłał zebrany już wykaz tematów i prosił o zgłoszenie dalszych, aby mógł je w odpowiednim czasie przed obradami przekazać zainteresowanym.

Konferencje odbywały się zawsze w rezydencji arcybiskupa w Warszawie, przy czym na rozpoczęcie i zakończenie zbierano się na modlitwę w kaplicy, na obrady zaś w sali. Czas trwania konferencji zależał od liczby i charakteru spraw, jakie przewidywał porządek obrad. Zwykle obrady trwały dwa dni, po kilka godzin dziennie rano i po południu, tylko pierwsza konferencja obradowała trzy dni. Jednodniowymi były konferencje w 1910 i 1925 r.

Celem konferencji nakreślonym w regulaminie była jednomyślność w postępowaniu biskupów metropolii „w sprawach religijnych, karnościowych, politycznych, społecznych i liturgicznych [...] zgodnie z wolą Ojca św. jak również z pożytkiem i wolnością Kościoła”⁴⁵. Tak sformułowany cel wskazywał jednocześnie na problematykę, którą zamierzano się na konferencjach zajmować. Przedmiotem obrad miały być wszystkie sprawy życia religijnego i kościelnego w Królestwie Polskim, wymagające zajęcia przez biskupów jednolitego stanowiska. Szczegółowy zestaw problemów sporządzano w okresie przygotowań do poszczególnych konferencji. Porządek obrad był z reguły dość obszerny. Obejmował zwykle kilka zbiorczych tematów, z których każdy zawierał z kolei szereg bardziej szczegółowych spraw, jakie w danym czasie nasuwało życie. Spraw takich napływało od kilku do ok. 30, najczęściej po kilkanaście. Obrady pierwszej konferencji toczyły się wokół trzech głównych zagadnień. Stanowiły je: ruch wolnościowy duchowieństwa, seminaria duchowne i stosunki z rządem⁴⁶. Do innych zagadnień, którym później poświęcano sporo uwagi, należały: stosunki z władzami okupacyjnymi,

⁴³ *Regulamin* p. 4. Protokoły konferencji do 1910 r. były drukowane, następnie pisano je na maszynie. Po sporządzeniu przysyłano je wszystkim członkom konferencji.

⁴⁴ *Regulamin* p. 5.

⁴⁵ Tamże p. 1.

⁴⁶ Zob. *Uchwały I konferencji biskupów metropolii warszawskiej*. Rep. 60, XI, 43.

stosunki ze Stolicą Apostolską, duszpasterstwo parafialne, uposażenie duchowieństwa, majątki kościelne zabrane przez władze carskie, zgromadzenia zakonne ukryte, wprowadzenie nowego ustawodawstwa kościelnego, szkolnictwo i nauczanie religii, studia teologiczne uniwersyteckie⁴⁷. Niektóre sprawy były podejmowane na konferencjach szereg razy bądź dlatego, że ich załatwienie wymagało dłuższego czasu, bądź z tej racji, że wyłaniały się nowe problemy lub trudności.

Na szczególnie podkreślenie zasługuje staranne przygotowanie obrad, co oczywiście miało wpływ również na ich wyniki. Polegało ono na uprzednim ustaleniu porządku obrad oraz na opracowaniu poszczególnych zagadnień, które miały być przedmiotem rozważań, w formie referatu. Porządek trzech pierwszych konferencji był — jak wynika z protokołów — ułożony i przyjęty dopiero bezpośrednio przed obradami, ale sam jego projekt stanowił niewątpliwie przedmiot wcześniejszych rozważań i ustaleń, skoro podstawą do dyskusji były przygotowane wcześniej referaty przedstawiające zagadnienia uwzględnione w porządku obrad. Przed następnymi konferencjami, od 1910 r., arcybiskup zawiadamiając o planowanej konferencji podawał jednocześnie biskupom własne lub zgłoszone przez innych propozycje odnośnie do przedmiotu obrad. Prosił on również biskupów, aby zgłaszali dalsze tematy, które ich zdaniem powinny być rozważone. Po otrzymaniu zaś wniosków w tej sprawie ustalał projekt porządku obrad i przysyłał go biskupom, żeby wcześniej wiedzieli, nad czym mają obradować⁴⁸. Ponadto na początku konferencji przedstawiano go jeszcze zebrany do aprobaty. Po zatwierdzeniu stanowił formalną podstawę do omawiania poszczególnych zagadnień, którymi zajmowano się z zasady w takiej kolejności, jaka została w nim ustalona.

Na przebieg i wyniki obrad bardziej niż ustalenie ich porządku wpływały referaty wprowadzające szczegółowo w kwestie, które miały być rozważane na konferencji. O znaczeniu, jakie do tych referatów przywiązywano, świadczy postanowienie *Regulaminu* w p. 6: „Żadna sprawa nie może być na naradzie zdecydowana, dopóki jej konsultorowie nie zreferują w szczegółach” Zasada ta została nieco złagodzona na konferencji w styczniu 1916 r., na której postanowiono, że „sprawy nie objęte referatami o tyle wejdą na porządek dzienny, o ile dwie trzecie [...] biskupów się zgodzi”⁴⁹. W związku z przygotowaniem do tej konferencji abp Kakowski wyjaśnił, iż poszczególne referaty nie powinny trwać dłużej niż 15 minut⁵⁰. W protokołach pierwszych konfe-

⁴⁷ Obszernie omawia poszczególne kwestie Hospes (jw. s. 116-126, 221-244).

⁴⁸ Taka procedura była zalecona w *Regulaminie* p. 5.

⁴⁹ AKL, Rep. 61, I, 1.

⁵⁰ Tamże, pismo arcybiskupa do biskupów z 17 XI 1915 r.

rencji znajdują się tylko nieliczne wzmianki o referatach. Później odnotowywano je już przy każdej niemal sprawie. Najwięcej — aż 21 referatów — przewidywał porządek obrad konferencji zwołanej na styczeń 1916 r. Na konferencji tej w sprawie urządzenia wydziału teologicznego w Warszawie oprócz referatu był przedstawiony także koreferat. Opracowanie referatów powierzano przeważnie kapłanom, których biskupi powoływali na swoich konsultorów. Gdy jednak spraw wymagających zreferowania było znacznie więcej niż konsultorów, o referaty zwracano się zapewne i do innych kapłanów. Wskazanie bądź powołanie odpowiedniego referenta należało do biskupa, który zgłaszał wniosek o uwzględnienie określonej sprawy w obradach. Także niektórzy biskupi podejmowali się zreferowania pewnych spraw (np. Nowowiejski). Nazwiska referentów nie były notowane ani w porządku obrad, ani w protokole konferencji. Podawano jedynie nazwę diecezji, z której miał być lub został przygotowany referat. Referatów dostarczały przeważnie archidiecezja warszawska oraz diecezje płocka i kujawsko-kaliska (włocławska) ⁵¹.

Po dyskusji nad zagadnieniem przedstawionym w referacie ustalany był sposób jej załatwienia lub dalszego postępowania. Decyzje zapadały w drodze głosowania, przy czym wymagana była większość dwóch trzecich głosów. Postanowienia czy uchwały podjęte taką większością głosów, chociaż nie stanowiły prawa w ścisłym znaczeniu, ponieważ konferencjom nie przysługiwała władza ustawodawcza, obowiązywały wszystkich uczestników i bez ponownego rozpatrzenia nie mogły być cofnięte ⁵².

Jeśli sprawa wniesiona na obrady wymagała gruntowniejszego zbadania i opracowania, jej rozstrzygnięcie było odkładane na później. Do przygotowania zaś odpowiednich projektów czy wniosków powoływano specjalną komisję. W okresie działalności konferencji utworzono szereg specjalnych komisji, jak: komisja do ustalenia programu studiów i podręczników dla seminariów duchownych, komisja do zredagowania ustawy Związku Katolickiego (1906), komisja do spraw zgromadzeń ukrytych (1907), komisja do opracowania projektu ustawy dla wydziału teologicznego (styczeń 1916), komisja do przedstawienia trudności związanych z wprowadzeniem Kodeksu Prawa Kanonicznego (czerwiec 1918), komisja do określenia opłat „iura stolae” ⁵³.

⁵¹ Referaty nie zachowały się w aktach konferencji. Hospes (jw. s. 115) podaje, iż stało się tak dlatego, że wszystkie akta niekonieczne do przechowywania niszczone z obawy przed ewentualną rewizją.

⁵² *Regulamín* p. 7: „Postanowienia narady, wydane większością dwóch trzecich głosów, obowiązują wszystkich uczestników i bez ponownego rozpatrzenia w naradzie nie mogą być cofnięte”.

⁵³ Zob. protokoły konferencji. AKL, *Rep.* 60, XI, 43 i *Rep.* 61, I, 1.

Na niektórych konferencjach, zwłaszcza w czasie pierwszej wojny światowej, biskupi wydawali wspólne dokumenty. Należały do nich: listy pasterskie do duchowieństwa i wiernych prowincji warszawskiej (1916, 1917), list do wychodźców polskich w Niemczech (1917), memoriał do władz okupacyjnych w obronie ludności przed rekwizycjami, memoriał do Centralnego Towarzystwa Rolniczego w sprawie opieki i uposażenia służby folwarcznej (1917), memoriał do Stolicy Apostolskiej w sprawie majątków zabranych przez władze carskie (1917).

Stolica Apostolska była od początku informowana o działalności konferencji. W całości przesłano do niej uchwały I i II konferencji. Sekretarz Stanu kard. Merry del Val w pismach z 22 III 1907 r. i 3 VI 1908 r. zawiadomił abpa Popiela, iż uchwały „Episcoporum Poloniae coetus” zostały przez niego przedstawione papieżowi, który zapoznawszy się z nimi wyraził uznanie dla prac konferencji i przekazał pewne zalecenia. Dotyczyły one wychowania w seminariach i nowych zgromadzeń zakonnych⁵⁴. Również zarządzenia konferencji z 1910 r. w sprawie klasztoru jasnogórskiego zostały przedstawione papieżowi do aprobaty⁵⁵. Z konferencji w 1909 r., w styczniu 1916 i grudniu 1917 r. biskupi wysłali do papieża specjalne listy w sprawie sytuacji Kościoła w prowincji warszawskiej. Od 1916 r. obrady konferencji rozpoczynały się od wysłania do papieża depezy informującej o zebraniu. Po konferencji w styczniu 1916 r. wysłano do Rzymu specjalnego delegata celem szczegółowego poinformowania papieża o sytuacji Kościoła⁵⁶. O konferencji we wrześniu 1916 r. Stolica Apostolska była powiadomiona wcześniej, dzięki czemu dla uczestników nadeszły telegraficznie życzenia pomyślnych obrad i błogosławieństwo papieskie. Odpowiedzią na listy biskupów z konferencji były specjalne pisma papieża i sekretarza stanu przesyłane na adres arcybiskupa warszawskiego, odczytywane podczas najbliższych obrad. Ponadto — jak zaznaczono wyżej — konferencjom w 1918 r. przewodniczył wizytator apostolski, a na obradach w 1924 r. był obecny nuncjusz apostolski.

Obrady biskupów posiadały również stałą oprawę. Poprzedzała je modlitwa do Ducha Świętego (*Veni Creator*). Następnie wygłaszał przemówienie wprowadzające arcybiskup, po czym wszyscy uczestnicy składali przysięgę o zachowanie tajemnicy obrad⁵⁷. Od 1916 r. składali oni ponadto wyznanie wiary i przysięgę antymodernistyczną. Na zakończe-

⁵⁴ Kopie tych pism znajdują się w aktach konferencji. AKL, Rep. 60, XI, 43.

⁵⁵ Zob. *Pismo Kongregacji do spraw zakonnych z 4 XI 1910 r. do arcybiskupa warszawskiego*. Tamże.

⁵⁶ Delegatem tym był ks. H. Przeździecki, późniejszy biskup podlaski.

⁵⁷ Składanie przysięgi o zachowaniu tajemnicy obowiązywało na mocy *Regulaminu* p. 3.

nie obrad sekretarz odczytywał protokół, wszyscy zaś odmawiali dziękczynne *Te Deum*.

Ukazane w zarysie dzieje i organizacja konferencji biskupów prowincji warszawskiej uwidaczniają, iż instytucja ta spełniała doniosłą rolę w życiu Kościoła na terenie Królestwa Polskiego. Chociaż została powołana stosunkowo późno i biskupi z różnych powodów nie zbierali się na obrady tak często, jak początkowo zamierzali — w ciągu 20 lat odbyło się tylko 14 zebrań — instytucja ta podejmując istotne problemy życia religijnego i kościelnego przyczyniała się do ich rozwiązywania. Szczególnie doniosłą rolę odgrywały konferencje w ciężkich latach I wojny światowej. Utworzenie ogólnopolskich konferencji episkopatu niemal równocześnie z niepodległością Polski sprawiło, że konferencje biskupów prowincji warszawskiej utraciły dawne znaczenie. Doprowadziło to stopniowo do ich faktycznego zaniku.

LES CONFERENCES EPISCOPALES DE LA PROVINCE ECCLESIASTIQUE DE VARSOVIE (1906-1925)

R é s u m é

Ces conférences étaient les premières conférences des évêques polonais. Jusqu'en 1918, il était impossible d'organiser les conférences qui réuniraient tous les évêques polonais vu que les diocèses polonais se trouvaient sur le territoire de trois occupants qui avaient effectué le partage de la Pologne au XVIIIe siècle. Les évêques des diocèses polonais situés sur le territoire prussien participaient aux conférences des évêques allemands. Ceux qui se trouvaient sous l'occupation autrichienne, prenaient part aux conférences des évêques à Vienne.

L'église catholique du Royaume de Pologne, qui dépendait de la Russie (1 province ecclésiastique, celle de Varsovie, avec 8 diocèses), était soumise à de telles restrictions que les évêques n'avaient longtemps aucune possibilité de se réunir. Il a fallu attendre la révolution de 1905 pour que cette possibilité s'ouvre devant eux. La première conférence épiscopale de la province de Varsovie eut lieu du 14 au 17 XII 1906. Il y fut décidé entre autres que les évêques se réuniront plusieurs fois dans l'année pour prendre des décisions „d'ordre religieux, disciplinaire, politique, social et liturgique” De fait, ces conférences n'étaient pas aussi fréquentes que l'on escomptait. Jusqu'en 1918 l'on note 10 conférences, dont 6 dans les années 1916-1918.

Ces conférences étaient généralement présidées par l'archevêque métropolitain et réunissaient tous les évêques, les suffragants ainsi que les délégués des prêtres choisis au titre de consultants par les évêques. C'est à ces derniers qu'appartenait l'élaboration des questions prévues au programme des délibérations. Les décisions n'appartenaient qu'aux évêques et étaient votées par les deux tiers des voix.

Les conférences épiscopales jouaient cependant un rôle important dans la province de Varsovie et contribuaient à résoudre les problèmes de la vie religieuse et ecclésiastique. Lorsqu'en 1918 l'on instaura la conférence générale de l'Episcopat de Pologne, les conférences des évêques de la province varsovienne ont perdu leur influence pour disparaître bientôt tout à fait.